

ТДИУ. “Молия” кафедраси
и.ф.н., доценти Н.Т.Тилабов.,
ТДИУ. МГФ-01 магистри
Шамсиддинов Ш.С.

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИНИНГ БЮДЖЕТ СИЁСАТИНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ

Аннотация. Ушбу мақолада Ўзбекистон Республикасининг бюджет сиёсатининг ўзига хос хусусиятлари, бюджет муносабатларини ташкил этиш тамойилларининг бажарилишини таъминлаш, давлат ва жамият олдида турган мақсад ва вазифаларни давлат бюджети орқали амалга ошириш усуллари, чора-тадбирларининг ҳолати ва асосий йўналишлари борасидаги масалалар келтирилган.

Аннотация. В данной статье представлены вопросы, касающиеся специфики бюджетной политики Республики Узбекистан, обеспечения реализации принципов организации бюджетных отношений, состояния и основных направлений методов, мер по реализации через государственный бюджет целей и задач, стоящих перед государством и обществом.

Abstract. This article presents issues related to the specifics of the budgetary policy of the Republic of Uzbekistan, ensuring the implementation of the principles of organizing budgetary relations, methods of implementation of the goals and objectives facing the state and society through the state budget, state and main directions of measures.

Таянч сўзлар: бюджет, сиёсат, дефицит, профицит, бюджет даромадлари; бюджет харажатлари; кредит, давлат кредити; бюджет тизими; бюджетлараро муносабатлар; бюджет стратегияси; бюджет тактикаси.

Маълумки, бюджет мамлакатни ўз олдида турган функциясини бажаришда муҳим молиявий манба бўлиб ҳисобланади. Бюджетлар тизими маҳаллий талаб-эҳтиёжларни тўлароқ қондиришни ҳамда давлатнинг марказлашган тартибда амалга оширадиган тадбирларининг бажарилиши билан чамбарчас боғланган ҳолда ижро этишга имкон яратиб беради. Бюджет даромадларининг кўпайиши ва ресурсларнинг тежамкорлик билан сарфланиши вазифаси юклатади. Ижтимоий-иқтисодийнинг юксалиш суръатлари тўғридан-тўғри давлат захираларини сафарбар қилиш, маблағларни тежаб ишлатиш борасидаги ишларни ташкил этиш билан бевосита боғлиқ бўлади. Бу эса ўз навбатида Ўзбекистон Республикаси давлат бюджетининг ижросини таъминлаш ва бюджет сиёсатини амалга ошириш механизмини такомиллаштиришни тақоза этади.

Амалда бюджет даромадлари амадаги қонунчилик бўйича уларга бириктирилган солиқлар ва йиғимлар ҳисобига шакллантирилади. Ҳудудларнинг ижтимоий-иқтисодий рифожланиши ва уларда шакллантирилган иқтисодий салоҳият, демографик омиллар таъсирида солиқларнинг бириктириш йўли билан маҳаллий бюджетларни тенглаштириш имкониятларига эга бўлинмайди. Натижада бюджет тизими бўғинлари ўртасида даромадларни қайта тақсимлаш орқали бюджет тизимини горизонтал тартибга солиш тизимига эҳтиёж туғилади.

Бюджет тизими бўғинлари ўртасида даромадларни қайта тақсимлашнинг бир қатор комбинатсион усуллари мавжуд бўлиб, уларга қуйидагиларни киритишимиз мумкин: бюджет дотатсиялари, бюджет субвенциялари, ўзаро ҳисоб-китоблар бўйича маблағлар, бюджет ссудаси, ўтказиб бериладиган даромадлар. Бюджетнинг юқорида тилга олинган даромадларни қайта тақсимлаш натижасида келиб тушувчи даромадларининг ҳар бири ўзига хос вазифани бажаради.

Ҳозирги ислохотлар шароитида бюджет даромад базасини мустаҳкамлаш сиёсатида солиққа тотиш тизимини янада такомиллаштириш ҳисобланади. Чунки, амалдаги солиқлар ва йиғимларнинг алоҳида тавсифларини ўрганиш натижасида шундай хулосага келиндики, улар солиқ тизимида нисбатан тушум самарадорлиги паст бўлган, солиқ маъмурчилиги мураккаб, фискал аҳамияти умумдават солиқларига нисбатан паст бўлган солиқлар бу маҳаллий солиқлардир. Шунинг учун уларни ислоҳ қилишга қаратилган бюджет сиёсатини амалга ошириш механизминини янада такомиллаштиришга эҳтиёж сезмоқда.

Дарҳақиқат, Ўзбекистонда бюджет сиёсатини амалга ошириш механизминини такомиллаштириш бюджетларнинг даромад ва харажатларини бошқариш самарадорлигини ошириш ва уларни оқилона таъминлаш, давлат иқтисодиёти мавқеини янада оширишга хизмат қиладиган муҳим омил ҳисобланади. Шу ўринда Муҳтарам Президентимиз Ш.М.Мирзиёев таъкидлаганидек “Бюджет харажатлари, аҳоли ва тадбиркорлар олдидаги мажбуриятларимизни қисқартирмаган ҳолда, бизнесга солиқ юкини камайтириш бўйича ишларни давом эттирамиз. Жумладан, 1 январдан бошлаб қўшилган қиймат солиғи ставкасини 15 фоиздан 12 фоизга

пасайтириш ҳисобидан тадбиркорлар ихтиёрида йилига камида 14 триллион сўм маблағ қолади. Лекин бизнес муҳитини яхшилаш учун фақат солиқни камайитиришнинг ўзи етарли эмаслигини¹⁷ билдиришлари келгусида ҳам Ўзбекистонда бюджет сиёсатини амалга ошириш механизминини такомиллаштириш масалалари ўта муҳимлигини билдиради.

Сиёсат – бу жамият устқурмасига тааллуқли тушунча бўлиб, давлатнинг ўз функциялари ва вазифаларини амалга оширишга қаратилган ривожланиш йўналишлари ва чора-тадбирлари йиғиндисидир. Давлат томонидан амалга ошириладиган сиёсат ўзаро боғлиқ элементлардан иборат бўлади:

биринчидан, ривожланишнинг у ёки бу босқичида жамият ҳаётини яхшилаш ва ривожлантириш учун зарур бўлган асосий вазифалар ва мақсадлар аниқланади ва белгилаб олинади;

иккинчидан, истиқболдаги яқин келажақдаги вазифалар ва мақсадларга эришиш учун энг қулай, энг яхши натижа берадиган зарур чора-тадбирлар ишлаб чиқилади;

учинчидан, белгиланган вазифаларни амалга оширувчи шахслар, ижрочи

органлар, алоҳида ваколатли ташкилотлар аниқланади, кадрлар танланади ва жой-жойига қўйилади.

Бюджет сиёсати давлат ва жамият ривожланишининг турли босқичларида турлича бўлиши, ижтимоий-иқтисодий тараққиёт даражасига қараб ўзгариб туриши мумкин.

Бюджет сиёсати:

- бюджет даромадлари бўйича сиёсат;
- бюджет харажатлари бўйича сиёсат;
- давлат кредити сиёсати;
- бюджет тақчиллигини бошқариш сиёсати;

¹⁷ Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлис ва Ўзбекистон халқига Мурожаатномаси. 20.12.2022. “Халқ сўзи” газетаси. 21.12.2022 -1 б.

Бюджет сиёсати – бюджет муносабатларини ташкил этиш тамойилларининг бажарилишини таъминлаш, давлат ва жамият олдида турган мақсад ва вазифаларни давлат бюджети орқали амалга ошириш усуллари, чора-тадбирлари ва мақсадли фаолиятлари йиғиндисидир¹⁸.

– бюджетлараро муносабатларни ташкил этиш сиёсати кабиларнинг уйғунлиги асосида амалга оширилади.

Демак, бюджет сиёсати – давлат молия сиёсатининг таркибий қисми бўлиб, умумдавлат молиявий ресурсларини (манбаларини) шакллантириш ва жалб этиш, тақсимлаш, улардан мақсадга мувофиқ фойдаланишга қаратилган давлатнинг чора-тадбирлари ва асосий йўналишлари йиғиндисидир.

Бюджет сиёсатининг асосий вазифалари қаторида қуйидагиларни таъкидлаш муҳим:

- давлат бюджетининг даромад базаларини мустаҳкамлаш;
- иқтисодиёт устивор тармоқларининг ривожланишини рағбатлантириш;
- фан-техника тараққиётининг жадаллашувига таъсир кўрсатиш;
- мамлакатда камбағаллик ва ижтимоий тенгсизликка барҳам бериш;
- ривожланиш истиқболи юқори бўлмаган ҳудудларнинг ривожланишига шарт-шароитлар яратиш;
- бу ҳудудлардаги аҳолининг яшаш шароитларини яхшилаш ва шу йўллар билан сиёсий ва ижтимоий беқарорликнинг олдини олиш;
- давлат томонидан кафолатланган ижтимоий хизматларнинг сифатли ва аҳоли ижтимоий муҳофазасининг манзилли бўлишини таъминлаш;
- бюджет сиёсатининг муваффақиятли амалга оширилишини таъминловчи мақбул бюджет механизмини ишлаб чиқиш ва унинг самарали ишлашини таъминлаш ва ҳ.к.

Бюджет сиёсати ўз-ўзидан яхши ёки ёмон бўлиши мумкин эмас.

¹⁸ Маликов Т.С., Олимжонов О. Молия. Дарслик. Т.: Иқтисодиёт-Молия. 2019.-969 б.

Бюджет сиёсатининг аҳамиятини баҳолаш учун жамиятнинг эҳтиёжи қанчалик қондириляётганлигини, қўйилган мақсадлар ва вазифалар қанчалик даражада муваффақиятли амалга оширилганлигини тўғри белгилаш, ҳолис баҳолаш лозим.

Бюджет сиёсатининг мазмуни кўпқиррали бўлиб, қўйидагиларни амалга ошириш орқали ҳаётга татбиқ этилади:

1. Бюджет муносабатларини ривожлантиришнинг илмий асосланган концепсияларини ишлаб чиқиш. Бу концепсиялар қўйидагиларни ўрганиш асосида ишлаб чиқилади:

- иқтисодий қонунлар талабларини ўрганиш;
- миллий хўжалик ҳолатини ҳар томонлама таҳлил қилиш;
- ишлаб чиқарувчи кучлар ва ишлаб чиқариш муносабатларининг бундан кейинги ривожланиш истиқболларини ўрганиш;
- аҳолининг талаб ва эҳтиёжларини ўрганиш.

2. Истиқболда ва жорий давр мобайнида бюджетдан фойдаланишнинг асосий йўналишларини белгилаб олиш. Бунда иқтисодий ва молиявий сиёсатда белгиланган

Амалда бюджет сиёсатининг асосий мақсади – жамиятда яратилган бойлик ва неъматларнинг жамият аъзолари ўртасида максимал даражада адолатли тақсимланишини таъминлашдан иборат¹⁹.

Маълумки, мақсадларга эришиш йўлларида келиб чиқилади, халқаро омиллар инобатга олинади ва молиявий ресурсларни янада кўпайтириш имкониятлари кўриб чиқилади.

3. Қўйилган мақсад ва вазифаларни амалга оширишга қаратилган амалий хатти-ҳаракатлар қилиш, чора-тадбирлар белгилаш, мақбул бюджет механизмининг дастак ва воситаларини ишлаб чиқиш.

Фақат ҳозирги кундаги жорий даврга мўлжалланган, кундалик эҳтиёжларни қондиришга қаратилган сиёсат самарасиздир, шунингдек, узоқ даврни мўлжаллаб, истиқболни кўзлаб ишлаб чиқилган концепсиялар ва йўналишлар, улар қанчалик

¹⁹ Маликов Т.С., Олимжонов О. Молия. Дарслик. Т.: Иқтисодиёт-Молия. 2019.-969 б.

олижаноб, жозибали бўлмасин, давлатнинг тегишли амалий хатти-ҳаракатлари, таъсирчан дастак ва воситалари билан таъминланмаса, инқирозга юз тутати, кўзланган мақсадлар амалга оширилмай қолади.

Давлат олдида турган ва муайян даврда ҳал қилиниши лозим бўлган вазифаларнинг характериға, мураккаблиғига ва кўзланган даврнинг узоқлиғига кўра бюджет сиёсати:

- бюджет стратегияси;
- бюджет тактикасидан иборат.

Бюджет стратегияси узоқ муддатли мақсадларни танлаш ва мақсадли дастурларни зарур молиявий ресурслар билан таъминлаш, уларни иқтисодий ва ижтимоий ривожланишнинг асосий йўналишларига сафарбар қилишни назарда тутати.

Масалан, мустақилликнинг дастлабки йилларида бюджет стратегиясининг асосий вазифаларидан бири – бюджетнинг барқарорлигини таъминлаш, ортиб бораётган бюджет дефицитини жиловлаш бўлган бўлса, бу вазифани бажариш учун:

- маъмурий-буйруқбозликка асосланган иқтисодиётдан бозор иқтисодиётига ўтиш даври учун хос бўлган янги бюджет қонунчилигини ишлаб чиқиш;
- мустақил давлатнинг янги солиқ тизимини шакллантириш;
- бюджетнинг харажатлар қисмини қайта тузиш;
- бюджет даромадлари ва харажатларини баланслаштириш каби чора-тадбирлар белгиланди ва маълум муваффақият билан амалга оширилди.

Бюджет сиёсатининг стратегияси ва тактикаси ўзаро боғлиқдир. Стратегик вазифаларни ҳал қилиш учун тактика қулай шарт-шароит яратати. Тактика иқтисодий бюджет стратегияси – ижтимоий ва иқтисодий стратегия белгилаб берган узоқ истикболга мўлжалланган ва йирик кўламдаги вазифаларни бажаришга қаратилган бўлиб, у ривожланишнинг асосий концепсияларини ишлаб чиқиш, бюджет муносабатларини ташкил этишнинг умумий тамойилларини ишлаб чиқишни, узоқ муддатга мўлжалланган ривожланиш истикболларини белгилашни кўзда тутати.

Бюджет тактикаси – стратегия белгилаб берган вазифаларни жамият ривожланишининг аниқ босқичида ва аниқ шароитларида молия-бюджет муносабатларини ташкил этиш усуллари орқали амалга оширади²⁰.

Шу билан бирга муаммоларини аниқлаб, молия-бюджет муносабатларини ташкил этиш шакллари ва усуллари ўз вақтида ўзгартириш йўли билан стратегия белгилаб берган вазифаларни қисқа муддат ичида, энг кам харажатлар билан амалда бажаради.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлис ва Ўзбекистон халқига Мурожаатномаси. 20.12.2022. “Халқ сўзи” газетаси. 21.12.2022 -1 б.
2. Маликов Т.С., Олимжонов О. Молия. Дарслик. Т.: Иқтисодиёт-Молия. 2019.- 969 б.
3. www.lex.uz– Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси. 2023 й.
4. Нуриддинова В.Ш., Шарапова М.А. Молиявий назорат. Ўқув қўлланма. Т.: Иқтисодиёт-Молия. 2014. -344 б.

²⁰ Нуриддинова В.Ш., Шарапова М.А. Молиявий назорат. Ўқув қўлланма. Т.: Иқтисодиёт-Молия. 2014. -344 б.